

بر نام چاشنی، نخش زبان ها / حلاوت سنج معنی در میان ها

بازگردانی: سخنم را با نام خداوندی آغاز می‌کنم که ذکرش، شیرینی بخش کلام است و نامش معیار سنجش شیرینی معنا در بیان هاست
قلمرو زبانی و ادبی: چاشنی: مزه، طعم / حلاوت: شیرین / «چاشنی بخش» و «حلاوت سنج»: صفت فاعلی مرکب مرخم / زبان مجاز از سخن / نسبت دادن چاشنی و حلاوت به زبان و بیان: حس آمیزی / حذف مفعول و فعل «سخن را آغاز می‌کنم» به قرینه معنوی

بلند آن سر، که او خواهد بلندش / نژد آن دل، که او خواهد نژدش

بازگردانی: کسی سربلند می‌شود که خداوند او را سربلند بخواند. کسی خوار و ذلیل می‌شود که خداوند او را خوار و ذلیل بخواند.
قلمرو زبانی و ادبی: نژد: خوار، زبون و اندوهگین / ضمیر «ش» در مصراع اول به «سر» و در مصراع دوم به «دل» بر می‌گردد. و در هر دو نقش مفعولی دارد / بیت چهار جمله است. (فعل به قرینه معنوی در پایان نیم مصراع‌ها حذف شده است.) / بین نژد به معنی خوار با سربلند تضاد معنایی وجود دارد / تلمیح به آیه « تعز من تشاء و تذلل من تشاء»: هر که را بخواهی، عزت می‌دهی و هر که را بخواهی خوار می‌کنی / «سر» و «دل» مجاز از وجود / بیت «موازنه» دارد. (انسانی)

در ناسته احسان گشاده است / به هر کس آنچه می‌بایست داده است

بازگردانی: خداوند در احسان و بخشش خود را بر روی همه باز کرده است و به هر کس هر آنچه را لازم داشته، بخشیده است.
قلمرو زبانی و ادبی: احسان: نیکی و بخشش / در احسان: اضافه استعاری (مکنیه) / در ناسته: ترکیب وصفی / هر کس: ترکیب وصفی / بیت سه جمله دارد / در احسان گشادن کنایه از: نیکی کردن، بخشش بی‌نهایت خداوند / بیت یادآور این آیه است: «ان الله يرزق من يشاء بغير حساب». خدا به هر که بخواهد بی‌شمار روزی می‌دهد.

به ترتیبی نهاده وضع عالم / که فی یک موی باشدش و فی کم

بازگردانی: نظم عالم را به گونه‌ای ترتیب داده است که ذره‌ای نقصان در آن دیده نمی‌شود. (نظام آفرینش نظام احسن است.)
قلمرو زبانی و ادبی: بیش و کم: تضاد / حذف فعل «است» به قرینه معنوی و «باشد» به قرینه لفظی بعد از کلمات «نهاده» و «کم» / یک موی کنایه از مقدار ناچیز / شیوه بیان: بلاغی / بیت سه جمله است.

اگر لطف قرین حال گردد / همه ادبارها اقبال گردد

بازگردانی: اگر لطف الهی با کسی یار شود همه بدبختی‌های او به خوشبختی تبدیل می‌شود.
قلمرو زبانی و ادبی: همه ادبارها: ترکیب وصفی / اقبال و ادبار: تضاد / قرین: جفت، همراه / ادبار: نگون بختی، بدبختی / اقبال: نیک بختی

وگر توفیق او یک سوی نهد پای / نه از تیر سرکار آید نه از رای

بازگردانی: اگر لطف الهی از کسی روی برگرداند، نه از تدبیر و چاره‌اندیشی کاری ساخته است و نه از عقل و اندیشه
قلمرو زبانی و ادبی: حذف «کار آید» در پایان بیت به قرینه لفظی / تدبیر: اندیشیدن، چاره‌جویی / رای: عقل و اندیشه / کل بیت سه جمله است (جمله مرکب) / توفیق: نهاد / پای و رای: جناس / توفیق پای یک سوی نه: تشخیص / توفیق آن است که خداوند، اسباب را موافق خواهش بنده مهیا کند تا خواهش او به نتیجه برسد. / پای یک سو نهادن: کنایه از پشت کردن

خرد را که بنشد روشنایی / بنام تا بد تیره رایی

بازگردانی: اگر خداوند عقل را هدایت نکند همیشه در گمراهی خواهد ماند
قلمرو زبانی و ادبی: تیره رایی: بد اندیشی، ناراستی، گمراهی / خرد: متمم / روشنایی: مفعول / نهاد مصراع دوم: خرد

کمال عقل آن باشد در این راه / که گوید نیتم از پیر آگاه

بازگردانی: در راه شناخت خداوند بالاترین مرتبه عقل این است که به نادانی خود اعتراف کند.

قلمرو زبانی و ادبی: آن: ضمیر اشاره و مسند / گوید (= بگوید): مضارع التزامی / راه: مسیر شناخت حقیقت / کمال: بلوغ، پختگی

درس اول: نیکی

سعدی، استاد سخن، یکه تاز عرصه شعر و نثر است. بوستان یا سعدی نامه اولین اثر مدون او و از شاهکارهای بی رقیب شعر فارسی است. موضوع کتاب، اخلاق و تربیت و سیاست و اجتماعیات است. این کتاب ده باب و حدود چهار هزار بیت دارد. شعر «نیکی» از باب دوم این کتاب است.

یکی روبهی دیدنی دست و پای فروماند در لطف و صنع خدای

بازگردانی: شخصی روباهی بی دست و پا دید و در لطف و آفرینش خداوند متحیر شد. (که چگونه بدون داشتن دست و پا، روزی کسب می کند).

قلمرو زبانی و ادبی: یکی: نهاد/ صنع: آفرینش، احسان، نیکی / بی دست و پا: صفت روباه / فروماند: متحیر شد. / روباه نماد افراد وابسته، ناتوان

که چون زندگانی به سرمی برد؟ بدین دست و پای از کجایم خورد؟

بازگردانی: [با خود گفت: این روباه] چگونه زندگی خود را می گذرانند. با این دست و پای ناتوان چگونه غذای خود را تهیه می کند؟

قلمرو زبانی و ادبی: چون: چگونه، قید پرسش / زندگانی: مفعول / به سرمی برد: فعل مرکب / به سر بردن: سپری کردن، گذرانیدن (کنایه)

در این بود رویش شوریده رنگ که شیری برآمد شغالی به چنگ

بازگردانی: درویش آشفته حال در این فکر بود که شیری با شغالی به چنگ، ظاهر شد.

قلمرو زبانی و ادبی: این: ضمیر اشاره (متمم) / درویش: فقیر، مقابل ثروتمند / شوریده رنگ: آشفته حال / برآمدن: پدید آمدن. ظاهر شدن

چنگ و رنگ: جناس / شغالی به چنگ: قید / شیر نماد افراد قدرتمند و متکی به خود

شغال نگون بخت را شیر خورد باندا آن چه روباه از آن سیر خورد

بازگردانی: شیر، شغال بیچاره را خورد و روباه نیز از باقی مانده غذای شیر، خود را سیر کرد.

قلمرو زبانی و ادبی: نگون بخت: بدبخت، بیچاره / «شیر»، «آنچه» و «روباه»: نهاد / سیر: قید / شیر و سیر: جناس / نگون بخت: بدبخت و بیچاره

وگر روز باز اتفاق افتاد که روزی رسان قوت روزش بداد

بازگردانی: روز دیگر، دوباره، اتفاق تازه ای افتاد و خداوند روزی رسان، رزق روزانه روباه را به او رساند.

قلمرو زبانی و ادبی: دگر: صفت مبهم / باز: دوباره (قید) / قوت: رزق روزانه، غذا (مفعول) / روزی رسان: صفت فاعلی مرخم

یقین، مرد را دیده بیننده کرد شد و تکیه بر آفریننده کرد

بازگردانی: ایمان قلبی، چشم دل مرد را بینا کرد. (او را آگاه ساخت). پس رفت و بر خداوند توکل کرد و دست از کار و تلاش کشید.

قلمرو زبانی و ادبی: مرتب شده مصرع اول: یقین دیده مرد را بیننده کرد: یقین: نهاد / دیده: چشم (مفعول) / «را»: «را» ای فک اضافه (= دیده مرد) /

مرد: مضاف الیه / بیننده: مسند // شد (= رفت): فعل غیر اسنادی / تکیه کردن: فعل مرکب، کنایه از اعتماد کردن، توکل کردن.

کز این پس به کنجی نشینم چو مور که روزی نخوردن سیلان به زور

بازگردانی: [با خود گفت.] من نیز زین پس مانند مور به گوشه ای می نشینم، زیرا زورمندان هم، به زور بازوی خود روزی به دست نمی آورند.

قلمرو زبانی و ادبی: نشینم (= می نشینم): مضارع اخباری / خوردند (= نمی خوردند): ماضی ساده در معنی مضارع اخباری / روزی: مفعول /

پیل: فیل (ابدال) / مور و زور: جناس

زنخدان فرو برد خدی به جیب که نشده روزی فرستد زغیب

بازگردانی: مدتی به فکر فرورفت و دست از تلاش برداشت، به این امید که خداوند، روزی او را از غیب می‌رساند.

قلمرو زبانی و ادبی: زنخدان: چانه / جیب: گریبان، یقه / زنخدان به جیب فرو بردن: کنایه از به فکر فرورفتن و در اینجا نشستن و تلاش نکردن / جیب و غیب: جناس

ز بیگانه تیمار خوردش نه دوست چو چنگش رگ و استخوان ماند و پوست

بازگردانی: نه غریبه‌ای دلش به حال او سوخت و نه آشنایی. [و این شد که] مانند چنگ، بسیار لاغر و نحیف شد.

قلمرو زبانی و ادبی: تیمار خوردن: غمخواری کردن / «ش» در «خوردش» و «چنگش»: متمم / چنگ: نوعی ساز / رگ، استخوان و پوست: مراعات نظیر / دوست و پوست: جناس / «چنگ» در معنای «پنجه» با رگ و استخوان و پوست ایهام تناسب پدید آورده است / بیگانه، دوست: تضاد

چو صبرش ماند از ضعیفی و هوش ز دیوار محرابش آمد به گوش

بازگردانی: وقتی از ضعف، صبر و هوشی برایش باقی نماند، از دیوار محراب صدایی به گوشش رسید که...

قلمرو زبانی و ادبی: چو: حرف ربط / «ش» در «صبرش» متمم (برای او صبر نماند)، «ش» در «محرابش»: مضاف الیه گوش (جهش ضمیر) / محراب: محل عبادت (اهمیت املائی) / هوش و گوش: جناس

بروشیر دنده‌هاش، ای دغل نینداز خود را چو روباه شل

بازگردانی: ای مکار، برو مانند شیر درنده تلاش کن. مانند روباه ناتوان خود را بر زمین نینداز. (توصیه به تلاش و نفی توکل صرف)

قلمرو زبانی و ادبی: دغل: مکر و ناراستی در اینجا تبیل و مکار (نقش دستوری: منادا) / شل: فرد دست و پای از کار افتاده / تشبیه درویش به شیر درنده و روباه شل

چنان سعی کن که ز تو ماند چو شیر چه باشی چو روبه به ولانده سیر؟

بازگردانی: طوری تلاش کن که مانند شیر چیزی از تو باقی بماند. چرا مانند روباه از پس مانده غذای دیگران خود را سیر می‌کنی؟

قلمرو زبانی و ادبی: وامانده: باقی مانده، پس مانده / ماند: بماند، مضارع التزامی / چه: قید پرسش / روبه: متمم / سیر: مسند / شیر و سیر: جناس / چه باشی؟ = نباید باشی.:: استفهام انکاری

بخورتا توانی به بازوی خویش که سعت بود در ترازوی خویش

بازگردانی: تا می‌توانی از زور و توان خودت بهره ببر؛ زیرا نتیجه تلاش تو، نصیب خودت خواهد شد.

قلمرو زبانی و ادبی: توانی (=می‌توانی): مضارع اخباری / بازو: مجازاً زور و قدرت / مصرع دوم کنایه از این که نتیجه تلاشت، به خودت برمی‌گردد. تناسب معنایی: مشو غافل ز گردیدن که روزی در قدم باشد همین آواز می‌آید ز سنگ آسیا بیرون

بگمیرای جوان دست درویش پیر نه خود را بگمیرن که دستم بگیر

بازگردانی: ای جوان! به فقیر پیر کمک کن. خود را به زمین نینداز تا دیگران به تو کمک کنند.

قلمرو زبانی و ادبی: بیت چهار جمله است. / پیر و جوان: تضاد / دستگیری: کنایه از یاری / خود را افکندن: خود را به ناتوانی زدن (کنایه)

خدا بر آن بنده بخشایش است که خلق از وجودش در آسایش است

بازگردانی: لطف خدا شامل حال آن بنده‌ای می‌شود که دیگران از وجودش در آسایش باشند.

قلمرو زبانی و ادبی: بخشایش: از مصدر «بخشودن» به معنی عفو کردن، چشم‌پوشی از گناه (بخشیدن: عطا کردن، دادن)

کرم و زرذآن سرکه مغزی در اوست
که دون بماند بی مغز و پوست

بازگردانی: خردمندان، اهل کرم و بخشش هستند. انسان‌های کم‌همت و فرومایه، اهل اندیشه نیستند و تنها ظاهری انسانی دارند.

قلمرو زبانی و ادبی: کرم: بخشش / دون‌همت: کوتاه همت، پست / مرتب‌شده مصرع نخست: آن سر که مغزی در اوست، کرم و زرذ:

کرم: مفعول / آن سر: نهاد / مغز: نهاد / «است» در معنی «وجود دارد»: فعل غیراسنادی / مرتب‌شده مصرع دوم: که دون همتان بی مغزند

(و فقط) پوست هستند: بی مغز و پوست: مسند / حذف فعل «هستند» بعد از پوست به قرینه لفظی / سر: مجاز از وجود / مغز: مجازاً عقل و اندیشه /

مغز، سر و پوست: مراعات / پوست و مغز: تضاد مفهومی / بی مغز: پوک، توخالی

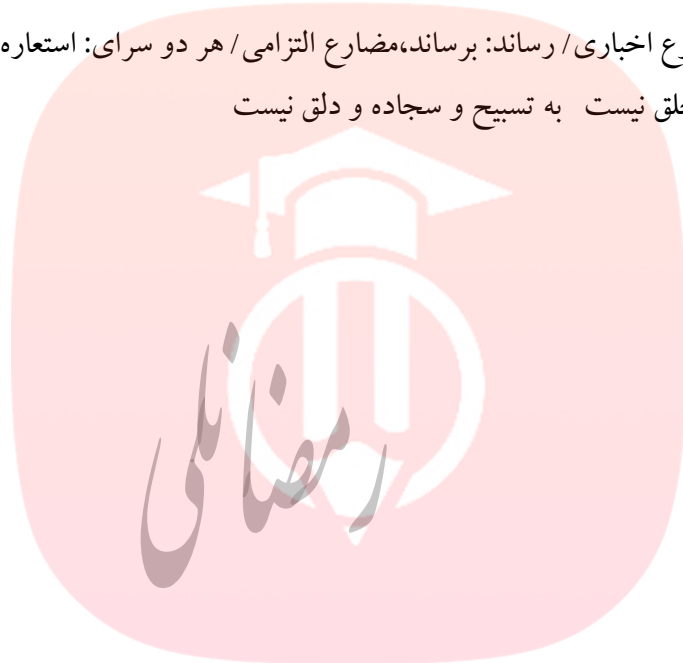
کسی نیک بیند هر دو سرای
که نیکی رساند به خلق خدای

بازگردانی: کسی در دو عالم رستگار می‌شود که به خلق خدا نیکی برساند.

قلمرو زبانی و ادبی: بیند: می‌بیند، مضارع اخباری / رساند: برساند، مضارع التزامی / هر دو سرای: استعاره از دنیا و آخرت / نیکی: مفعول

تناسب معنایی: عبادت به جز خدمت خلق نیست به تسبیح و سجاده و دلچ نیست

بوستان سعدی یا سعدی نامه

مای درس

گروه آموزشی عصر

www.my-dars.ir

کارگاه متن پژوهی، صفحه ۱۴

◀ قلمرو زبانی:

۱- معنای واژه‌های مشخص شده را بنویسید.

● معیار دوستان **دغل** روز حاجت است / قرضی به رسم تجربه از دوستان طلب ← **دَعَل**: مکار، حيله گر، مزور
معنای بیت: معیار شناخت دوستان حقیقی روز نیاز است. برای آزمودن، وامی از دوستان طلب کن.

● صورت بی صورت بی حد غیب / ز آینه‌ی دل تافت بر موسی ز **جیب** ← جیب: گریبان، یقه

معنی بیت: تصویر غیر قابل توصیفی که موسی (ع) به عنوان معجزه از گریبان خود بیرون آورد از صفای درون او بود. (شرط تجلی انوار الهی تصیفة درون است.)

قلمرو زبانی و ادبی: صورت بی صورت: پارادوکس/جناس: جیب و غیب/ آینه دل: اضافه تشبیهی/تلمیح به «بد بیضا»، معجزه حضرت موسی

● فخری که از وسیلت **دون همّتی** رسد / گر نام و ننگ داری، از آن فخر، عار دار ← **دون همّتی**: پستی، فرومایگی
معنای بیت: افتخاری که از انسان پست نصیب تو شود، مایه ننگ است. اگر آبرومند هستی، از آن فخر دوری کن.

قلمرو زبانی: تضاد: «نام و ننگ» و «فخر و عار»

۲- برای کاربرد هریک از موارد زیر، نمونه‌ای در متن درس بیابید.

پیوندهای هم پایه ساز: شد و تکیه بر آفریننده کرد

پیوندهای وابسته ساز: بخور تا توانی به بازوی خویش

۳- معنای فعل «شد» را در سروده‌ی زیر بررسی کنید.

● گریه‌ی شام و سحر، شکر که ضایع نگشت / قطره‌ی باران ما گوهر یک دانه **شد** ← «شد» معادل «گشت» فعل اسنادی است.

قلمرو زبانی و ادبی: شکر: شبه جمله / تضاد: شام و سحر / قطره باران استعاره از اشک / تشبیه اشک (قطره‌ی باران ما) به گوهر

● منزل حافظ کنون بارگه پادشاست / دل بردل دار رفت، جان بر جانانه **شد** ← «شد» در معنای «رفتن» غیر اسنادی است
قلمرو ادبی: تشبیه منزل حافظ به قصر پادشاه

۴- معنای برخی واژه‌ها تنها در جمله یا زنجیره‌ی سخن قابل درک است.

با استفاده از شیوه‌های زیر، به معنای هر یک از واژه‌های مشخص شده، دقیق‌تر می‌توان پی برد:

الف) قرار گرفتن واژه در جمله: ماه، طولانی بود. / ماه، تابناک بود.

ب) توجه به رابطه‌های معنایی (ترادف، تضاد، تضمّن و تناسب)

سیر و بیزار ← ترادف / سیر و گرسنه ← تضاد / سیر و پیاز ← تناسب / سیر و گیاه ← تضمّن

* اکنون برای دریافت معنای واژه‌های «دست» و «تند» به کمک دو روش بالا، چند جمله‌ی مناسب بنویسید.

الف) دست:

* بافت جمله: یک دست لباس خرید (واحد شمارش) / از این دست باید برویم. (سمت) / توپ را با دست گرفت (اندام)

* روابط معنایی: دست و پایش را بستند (تناسب) / با هم دست و پنجه نرم می‌کردند. (تضمّن)

ب) تند:

* بافت جمله: باد تندی می‌وزید

* روابط معنایی: تند و شتابان دور شد (ترادف) / مزه غذاهای هندی تند است. (تضمّن)

◀ قلمرو ادبی:

۱- از متن درس، دو کنایه بیابید و مفهوم آن‌ها را بنویسید.

- دست گرفتن: کنایه از یاری / نگون بخت: کنایه از بیچاره و بدبخت

۲- در بیت زیر، شاعر، چگونه آرایه‌ی جناس همسان (تام) را پدید آورده است؟

با زمانی دیگر انداز ای که پندم می‌دهی / کاین زمانم گوش بر چنگ است و دل در چنگ نیست (سعدی)

«چنگ» اول: آلت موسیقی / «چنگ» دوم: پنجه و انگشتان. سعدی با به کاربردن واژه‌ها در معانی متفاوت جناس همسان خلق کرده است.

۳- ارکان تشبیه را در مصراع دوم بیت دوازدهم مشخص کنید.

چو: ادات تشبیه / روبه: مشبه به / به وامانده، سیر: وجه شبه

۴- در این سروده، «شیر» و «روباه» نماد چه کسانی هستند؟

شیر نماد انسان‌های پرتلاش، بلند همت و متکی به خود // روباه نماد انسان‌های بی‌اراده، دون همت، نیازمند و متکی به دیگران.

◀ قلمرو فکری:

۱- معنی و مفهوم بیت شانزدهم را به نثر روان بنویسید.

کسی که بهره‌ای از خرد داشته باشد، اهل کرم و بخشش است. / انسان‌های کم‌همت و فرومایه، بی‌عقلند و تنها ظاهری انسانی دارند.

۲- درک و دریافت خود را از بیت زیر بنویسید.

• یقین، مرد را دیده، بیننده کرد / شد و تکیه بر آفریننده کرد

یقین (ایمان قلبی) درویش را به این باور رساند که با توکل صرف بر روزی‌رسان بودن خداوند می‌تواند دست از کار و تلاش بردارد و منتظر آمدن روزی باشد. این باور از اساس باور غلطی بود. زیرا همانطور که قرآن کریم می‌فرماید: «ان لیس للانسان الا ماسعی». اساس کسب روزی سعی و تلاش است نه توکل صرف

۳- برای مفهوم هر یک از سروده‌های زیر، بیتی مناسب از متن درس بیابید.

• رزق هر چند بی گمان برسد / شرط عقل است جستن از درها (دعوت به تلاش)

چنان سعی کن کز تو ماند چو شیر / چه باشی چو روبه به وامانده، سیر؟

برو شیر درنده باش، ای دغل / مینداز خود را چو روباه شل

• سحر دیدم درخت ارغوانی / به گوش ارغوان آهسته گفتم:

کشیده سر به بام خسته جانی / بهارت خوش که فکر دیگرانی / فریدون مشیری

• کسی نیک بیند به هر دو سرای / که نیکی رساند به خلق خدای

خدا را بر آن بنده بخشایش است / که خلق از وجودش در آسایش است

• چه در کار و چه در کار آزمودن / نباید جز به خود، محتاج بودن / پروین اعتصامی

بخور تا توانی به بازوی خویش / که سعیت بود در ترازوی خویش

۴- درباره‌ی ارتباط معنایی متن درس و مثل «از تو حرکت، از خدا برکت» توضیح دهید.

هر دو بر این نکته تأکید دارند که خداوند روزی‌رسان است؛ اما برای به دست آوردن آن باید تلاش کرد.

گنج حکمت، همت، ص ۱۶

موری را دیدند که به زورمندی (نیرو مندی) کمر بسته (آماده شده) و ملخی را ده برابر خود (قید) برداشته. «است» به قرینه معنوی حذف

شده) به تعجب گفتند: «این مور را ببینید که [بار] به این گرانی (سنگینی) چون (چگونه: قید پرسش) می‌کشد؟» مور چون این بشنید، بخندید

و گفت: «مردان، مجازاً اشخاص بلند همت و با اراده) بار را به نیروی همت (عزم و اراده) و بازوی حمیت (غیرت، مرادنگی، جوانمردی)

کشند، نه به قوت تن. (نیروی همت: اضافه اختصاصی / بازوی همت: اضافه استعاری)

(بهارستان، جامی)